

– tisztában van azzal, hogy regényeinek van érintkezési pontja a lektúrával, s erre őt nem a szokatlanul és örvendetesen nagy népszerűségének kellett figyelmeztetnie. A történet elmesélésének közvetlenségében rejlő naivitást nála a furfang ellensúlyozza, a már említett rejtvényyszerű regényszerkezet a maga rendkívüli pontosságú illeszkedéseivel (nincs az a szűrőpróba, amely ne dicsérené a történet elgondolásának és kidolgozásának körültekintő alaposágát), valamint *A fényképész...* még bővebben említendő technikai újítása, az »elbeszélői kórus« megteremtése.” De a kétségbe nem vonható furfang, a „leleményesség” szemléleti értelemben lehet „válasz” a naivitás problémájára? Radnóti már itt előre jelzi a választ, az elbeszélői kórus szemléleti elemként kétségtelenül fontos könyvvé teszi Závada harmadik regényét. (Ennek az írásnak a címe – a zsidókérdésre utalva – *Egy magyar kérdés*, melynek a kötet cím szellemében történő kifordítása juttatta kritikája címéhez e sorok íróját). A *Virágzabálók*-kritika a Nádas- és a Térey-írás melletti legsúlyosabb darabja a kötetnek, azért tartja jelentékeny műnek a *Virágzabálók*-at, mert nem enged utána „civilizációkritikus” hőseinek, megmutatja, hogy az ő világuk épp olyan üres és céltalan, amilyen kevésbé poétikus és nyílegyenes haladási irányán a semmibe tartó a másik út is. „Megmaradunk a természet csodáinál vagy magunk kezdjük gyártani a csodákat – mindkettőt meg fogjuk bánni” – utal finoman Kierkegaard-ra. Csakhogy Radnóti itt mintha nem tisztán a regény szellemének volna lekötöztetve, hanem kisé a felvilágosodás szellemének. Az, hogy a szegedi árvíz „nem volt független az árvízvédelmi munkálatoktól [...] a gátak közé szorítás növelte a folyó energiáját [...] A felvilágosodás e dialektikáját persze tanulási folyamatnak is fel lehet fogni, ahol egy hatalmas sokk, a védműveket leromboló nagy árvíz új megoldásokra vagy nagyobb erőfeszítésekre készíti a tanulékony emberiséget.” Ez a még újabb dialektikus átcsapás a minden – előre soha nem látható – problémát észhasználatának ilyen módon elvileg is korlátlan hatalmával diadalmasan megoldó emberiségbe és a végtelen, önnön ricorsot útjából mindig félreszópró haladásba, szerkezetét tekintve vallásos hitet feltételez. (Midőn ezt írom, a technikai apparátus, az „olajfogó kupola” – egyelőre – nem képes elhárítani az Egyesült Államok déli partjainál kialakuló ökológiai katasztrófát). Arról azonban végképp meggyőző olvasóját az írás, hogy nagyon rosszul tesszük, ha esetleges stiláris preferenciáink miatt nem adunk esélyt Darvasi könyvének. Ha mintaszerűen figyelmes és értő negatív, mi több, megsemmisítő kritikára keresnénk példát, jobbat aligha találnánk a Karátson Gábor *Ötvenhatos regényét* tárgyaló Radnóti-recenzió elejénél, ahol az „egy ilyen” kifejezés gyakori használatából fejti ki lényegében maradéktalanul a könyv minden sajátosságát, vagyis esendőségét. Az írás a továbbiakban is roppant szellemes, meggyőző és még empatikus, méltányos is, sőt még ezen túl is van benne valami további bölcsesség Radnóti egy nagyon fontos mondatában: „De ami a mostani gátat illeti, az ne legyen. Méghozzá azért, mert ha az ember nem tud eligazodni az érvek között, helyes, ha tradícióját követi, az én tradícióm pedig a

demokratikus ellenzéké, melynek fontos, ha nem is egy ügy volt ez” (Különböző színvonalú munkáinak tematikus rímeik – a Duna és a Tisza valamint a folyókhoz kapcsolódó civilizációkritikai attitűdök – miatti egymás mellé helyezése, a kiválóan szerkesztett kötet nem egy ilyen poénnal ajándékoz meg bennünket). A tradíció követése a technikai-kalkulatív racionalitás érveivel szemben, ami ésszerűsíteni, tehát szervesen alakult formájában felszámolni kívánja együttélésünk tereit, és ami nem ismer el lentmondást az „ész szavának”, tehát fundamentalista, ha nem is a romantikus, restauratív értelemben. Viszont szintén megkérdőjelezhetetlen végső alapra hivatkozik. Ennek felismerése a politikai közösségben is megszülné a regény annyira hiányzó ironikus szellemét, ami Karátson könyvében – malgré lui – megszületett.

A Téreyről szóló szövegek – köztük a kivételes jelentőségű (Papp Andrással közösen írt) *Kazamaták*-kritika – szintén önálló elemző tanulmányt követelnének. A tömeg mint drámai aktor problémájának történeti kitekintéssel kísért értelmezése a Nádas-írás melletti másik magaslati pontja a kötetnek. Érdemes észrevenni, hogy egy ponton ez az írás is utal a kötet címé emelt Nádas-írásra, méghozzá hangsúlyos ponton. A darabból idézett kérdésre – „Mit ér az egy, a sokkal összemérve” – születik meg az ezen szöveg címére utaló, az írás tézisét kimondó válasz: „A sok drámája ez”. A kritikagyűjtemény címe tehát egyszerre utal Nádasra és Téreyre, kiemeli őket a kötetből.

Innen már csak a forradalomról szóló írásokat olvashatunk egészen a kötet végéig. Egy elemzést az ’56-os forradalom talán legvonzóbb hőse, Angyal István saját kezű vallomásairól, azokról az egyébként olcsó sémákról, amelyek irányították tetteinek dramaturgiáját, én ezt, bevallom, a vonatkozó sémák alkalmi, Angyal sorsában létrejövő apoteózisaként olvastam. Erre következik egy informatív és okos áttekintés a forradalom filmes utóéletéről, amelyet persze inkább a rendszerváltás után uraltak el a sémák, és nyomot hagytak a köztéri emlékművek némelyikén is, megindítva vagy már bevégezve ’56 banalizálódását, vagyis a ritualizált felejtést.

A záró írásra már utaltam, ebben medítál Radnóti az emlékművek kettős természetéről, csak részleges esztétikai autonómiájáról. Az emlékműnek az emlékezetközösség emlékezési igényeit is ki kell elégítenie, de erre a kettős feladatra rendelkezésére áll egyfajta formai köznyelv. Ugyanakkor világossá válik, hogy ennek mechanikus alkalmazása – a Felvonulási téri emlékmű esetében – nem oldja meg a problémát, csak technikailag szakad el a művészileg igénytelen emlékezhelyektől, de nem dinamizálja képzeletünket, gondolatainkat. A jó emlékmű azonban nem egyszerűen kielégíti az emlékezetközösség elvárásait, hanem formálja is őket, újraaktualizálja a kollektív identitás bázisául szolgáló eseményt és ezáltal részlegesen újradefiniálja és újraalapítja az emlékező közösség kollektív identitását. És ha így nézzük, már nem is különbözik alapvetően bármely más, szintén a befogadásban aktualizálódó műalkotástól.

Az elmúlt évek erős mezőnyben is legnagyobb szerűbb kritika-kötetének sikerül az egy és a sok együttélését megvalósítania. Egyes szövegei mind, a legalkalmibbak is helytállnak magukért és nem érezzük problémásnak bevalogatásukat, levegővételük ritmusa a legalaposabb írások könnyen felismerhető rokonává teszi őket, és – a szerkesztésüknek és önsúlyuknak köszönhetően – együttesük alatt egyszerűen beszakad az asztal.

Krupp József

Kritika és világnézet

(Radnóti Sándor: *Az Egy és a Sok*.

Bírálatok és méltatások. Jelenkor, 2010)

Radnóti Sándor kritikáinak és esszéinek új, átfogó gyűjteménye, mely tíz évvel *A piknik* című, a kritika kérdéseit középpontba állító tanulmánykötete – s hat esztendővel az *Alföld könyvek* sorozatban megjelent kisebb válogatás, a *Műhelymunka* – után lát napvilágot, zömmel az elmúlt fél évtized munkáit fogja össze. A kötet három nagy egységből áll; tekintsük végig ezeket leltárszerűen. Az első egység írásainak középpontjában egy-egy személy illetve életmű áll. Némiképp kilóg a sorból a kötet élére helyezett két írás, ezek ugyanis *Festschrift*ekbe készültek, és nem az ünnepeltől, hanem az ünnepeltnek szólnak: Margócsy Istvánnak a *János vitéztről*, Lakatos Andrásnak Wýstan Hugh Auden *Musée des Beaux Arts* című verséről írt elemzést Radnóti. Ezután nekrológok és köszöntők, illetve recenziók következnek, sorrendben Könczöl Csabáról, Tar Sándorról, Eörsi Istvánról, Konrád Györgyről, Réz Pálról, Kertész Imréről, Bodor Ádámról, Sánta Ferencről, Lengyel Péterrel, Szilágyi János Györgyről, Tamás Gáspár Miklósról, Fodor Gézáról, Heller Ágnesről és Vajda Mihályról. A második blokk kritikákat tartalmaz, egyaránt átfogó elemzéseket és rövidebb recenziókat, elsősorban regényekről: a *Párhuzamos történetek*ről, Bagi Zsolt Nádas-könyvéről, Csalog Zsolt pornóregényéről, Spiró *Fogságáról*, Krasznahorkai László *Seiobo járt odalent* című kötetéről, Parti Nagy novellagyűjteményéről, Márton László Batsányi-regényéről, Závada Pál, Darvasi László, Karátson Gábor könyvéről, Térey *Asztalizenéjéről*. A harmadik nagy egységbe az 1956-os forradalommal kapcsolatos művekről szóló írások kerültek: a Papp–Térey-féle *Kazamaták*, illetve színrevitelének bírálata, recenzió Angyal István vallomásairól, végül két tanulmány ’56-os filmekről és az emlékmű kérdéseiről.

Az első egység darabjaiban a legszembeötlőbb, ami Radnóti minden írására igaz: hogy egész személyiségével, egész történetével jelen van szövegeiben. Ahogy egy helyütt írja: „Úgy látszik, én ezen a szinten nagyon is találkozni akarok a múltammal, s

értelmet akarok tulajdonítani úgynevezett pályámnak.” (97) Amikor egy köszöntőben vagy megemlékezésben megrajzolja egy-egy barátja, pályatársa portréját, rendre önmaga múltját is értelmezi. Nagyszerűek a portréi: érzékenyen, odafordulással elemez személyiséget és élettörténetet, pszichikumot és gondolkodásmódot. Az ókortudós Szilágyi János György tanulmánykötetéről írva nemcsak a tudományos teljesítményt méltatja, hanem a magatartásformát is megvilágítja. Széles összefüggéseket tár föl (így Fodor Gézáról írt nekrológiájában nemzedéke művészetfilozófiai problémáiról) és könnyed anekdotákat mesél (például Konrád Györgyöt köszöntő írásában). Figyelmes, stílusos és nagyvonalú.

Az első blokk végére került a Vajda Mihály könyvéről szóló rendhagyó kritika, a kötet egyik legfontosabb írása. (Hogy Radnóti nyelvi leleménye itt is milyen elevenen működik, az írás címe is mutatja: *Kiállni a szelek mérgét.*) A szöveg műfaji szempontból is érdekes, amennyiben tárgyának, Vajda *Szókratészi huzatban* című kötetének szövegformálását felidézve először (*pastiche*) alcímen „recenzió-naplót” ír, vagyis beszámol írása születésének különféle aspektusairól, s eközben nemcsak Vajda Mihállal való kapcsolatáról, ennek a kapcsolatnak a történetéről ejt szót, hanem efféle részleteket is megoszt az olvasóval: „2009. augusztus 20. / Az ablakból dübörög a Red Bull légbemutató a Duna fölött. Elkezdem olvasni Misu [Vajda Mihály] könyvét.” (96; közbeszúrás az eredetiben.) „Aug. 31. / Tegnap éjszaka, pontosabban ma hajnalban eljutottam a könyv végére. Nagyon fölgyorsult az olvasása, s végül szó szerint nem tudtam letenni. S amikor befejeztem, akkor sem tudtam elaludni, kimentem a konyhába enni, újságot olvastam, a szokásos dolgok. A napló elkezdett magával ragadni.” (104) Radnóti gesztusában egyszerre van jelen nagyvonalúság és lazaság: ha barátja naplót ad közzé, akkor ő sem rest éppen naplóban – bár „pseudo-parodisztikus” naplóban – fejteni ki a véleményét erről.

De a naplóformának fontosabb vonatkozásai is vannak. Radnóti Sándor feltárja azt az érdekes helyzetet, hogy ő maga kérte fel Vajdát, írjon recenziót a Holmiba arról a tanulmánykötetről, melyben megjelent az ő nagy kritikája is Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című művéről (a Rácz I. Péter szerkesztette *Testre szabott élet* című kötetéről van szó; Vajda írása a Holmi 2007. novemberi számában látott napvilágot). Radnóti a Vajda-kötettel foglalkozva – és Vajdának az ő Nádas-értelmezéséről megfogalmazott kritikájával vitatkozva – saját kritikusi munkásságának és művészetelméleti felfogásának alapkérdéseit explikálja. A naplóforma pedig lehetőséget ad annak a problémának a kifejtésére, mely Radnótit Vajda könyvében a leginkább foglalkoztatja.

Nem véletlen, hogy éppen a *Párhuzamos történetek*ről írott kritika az, amely a felszínre hozza Radnóti esztétikájának egy fontos kérdését. Kötetének ez a talán legnagyobb igénnyel írt darabja, s a hetvenezer karaktert számláló értelmezés valóban a Nádas-regény egyik legjelentősebb olvasata. (Az sem véletlen, hogy a szerző kritikája után könyvének is *Az Egy és a Sok*

címet adta.) Szerencsés döntés volt egymás mellé helyezni a „Vajda-naplót” és – a kötet második nagy egységét megnyitó – *Párhuzamos történetek*-kritikát: ezek együtt Radnóti könyvének egyik középpontját alkotják.

De mi is a „baja” Vajda Mihálynak Radnóti írásával? „És Radnóti: tetszik nekem, bár nem szabadna, hogy tessék” – írja. Radnóti pedig: „Ezzel valami nagyon hasonlót fejez ki, mint amit szerinte én gondolok Nádas könyvéről, és szerinte nem szabadna gondolnom: tetszik nekem, noha nem tetszik a világnézete, és ezért nem szabadna, hogy tessék.” (98) A világnézet kérdéséről van tehát szó, erről a „gyanúba keveredett” fogalomról, amelylyel alig-alig találkozni manapság az irodalmi közbeszédben. És máris a fent jelzett mozzanatnál vagyunk, vagyis Radnótinak annál a – számomra föltétlenül rokonszenves – törekvésénél, hogy gondolkodásának kontinuitását megőrizze vagy helyreállítsa. (97) Vajda persze mint a marxizmus ideológus olvasásmódját utasítja el Radnóti Sándornak azt a törekvését, hogy rekonstruálja a mű világnézetét, s felrója neki, hogy „nem mer radikálisan szakítani a múltunkkal” – amit Radnóti úgy fordít át, hogy a „nem mer” helyett a „nem akar” fordulatot tartja a megfelelőnek. Pályájának és gondolkodása alakulásának egyik fontos pontját, Pilinszky-könyvét idézi föl (ez *A szenvedő misztikus*, a szerző első önálló kötete 1981-ből), melynek írásakor a fő elméleti problémája az volt, hogy a versek világnézetét mint misztikus világnézetet rekonstruálta, s bár a misztika soha nem érintette meg őt, Pilinszky verseit mégis – s nem világnézetük ellenére – nagyszerűnek tartotta.

Itt tennünk kell egy fontos megkülönböztetést: Radnótit nem a szerző, hanem a mű világnézete érdekli (s ezt a lényeges pontot Vajda félreérti). Világnézet-fogalmát és ezzel kritikusai figyelmének fő irányát így határozza meg: „Egyszerűbben szólva föl lehet tenni a kérdést, hogy miképpen szemléli és alkotja meg [a mű – K. J.] a világot. Ez nem az ismert világnézetípusokba való elrendezést jelenti, hanem a személyes világnézet (nem az alkotó személy, hanem a műalkotás-individuum világnézetének, életszemléletének, filozófiájának, vagy nevezük akárminek) föl-tárását. Óvatosabban: ezt mindig meg lehet próbálni, és olykor érdemes.” Hogy a mű hogyan szemléli és alkotja meg a világot – azt hiszem, aligha akadna bárki, aki kétségbe vonná, hogy ez a kérdés jogosan lehet tárgya egy kritikának. A „világnézet” szót ebben a felfogásban azonban mintha inkább így kellene írunk: „világ-nézet” – rámutatva arra, hogy nem (már eleve meglévő és jól körülhatárolható) világnézeteknek a műben való megjelenéséről (s különösen nem leképződéséről) van szó, hanem idioszinkretikus, csak az adott mű által megalkotott nézetéről a világnak. Mindenesetre Radnótinak a saját hagyományaihoz való viszonyát is jellemző korrektségből az következik, hogy a ma rosszul csengő – Vajdában megütközést keltő – „világnézet” szót sajátos jelentésben használja, de nem cseréli le valamely más fogalomra.

Annak, hogy a mű ekként értett világnézetének rekonstruálásából nem következik a mű esztétikai értelemben vett értéke-

lése, Radnóti – kihasználva a naplóformában rejlő lehetőséget – ironikus nyomatékot ad, amennyiben megszakítja a következő mondatot: „Amit biztos nem lehet (ma már), az az, // Aug 28. / hogy a világnézeti kritikából vezessük le az esztétikai kritikát, s akár pro, akár kontra ez irányítsa tetszésünket.” Mint írja, az általa követett olvasásmód fordítottja az ideológus művészet-szemléletnek. *A Párhuzamos történetek* világnézetét veszedelmesnek tartja, ugyanakkor a regény tetszik neki, nagyon jelentős műként értékeli, világnézetével együtt, mert éppenséggel ez tette lehetővé „a benne foglalt nagy felismeréseket az emberi létéről”. S nem egyszerűen arról van szó, hogy a mű világnézetét elutasítja: „szent félelmet” emleget, amely csak mint a nagy mű által kiváltott hatás jöhet létre.

Nádas nagyregényének reduktív antropológiai látásmódja, az *Emlékiratok* könyvében még tragikus határokként működő konvenciók lerombolása, vagyis az, hogy az európai (antik, zsidó, keresztény gyökerű) humanizmus alapfogalmai (szerelem, barátság, szeretet, szolidaritás) kiszorulnak a regény világából – ezek a mozzanatok teszik a *Párhuzamos történetek* világnézetét Radnóti szemében veszedelmessé. (98–102) Vagyis – hogy most ne a „Vajda-naplót”, hanem magát a Nádas-kritikát idézzem – „a testi viszonyokra való redukció írói nézőpontja”, a regény világát meghatározó „metafizikai sivatag” (125, 145). Becses dokumentum Nádas Péternek az a levele, melyet Radnóti láb-jegyzetben közöl, s melyből kitűnik, hogy Nádas voltaképpen egyetért Radnóti megállapításaival („A könyv világnézetére én is a legszívesebben nemet mondanék, s ha az én saját világnézetem lenne, akkor sem helyeselném...” – 101).

Ahogy említettem, *Az Egy és a Sok* című írás a *Párhuzamos történetek* recepciójának egyik legfontosabb darabja. Radnóti Sándor ebben rendkívül mély elemzését adja a mű szerkezetének, elemzői nyelvének metaforikussága révén egymásra vetítve a humanizmus értékeitől megfosztott, testre redukált regény világnézetét és struktúráját: „Nádas nagy mestere a fikciónak, s mégsem történetmondó. Inkább a történet-darabok, jelenetek (amelyek négy nemzedék életidejét fogják át) gomolygó egységében érdekelt, amelyben szinte az egész szöveg-test testtömeggé illetve tömegek testévé válik. Ez a ziháló és szűkülő, élvező és vergődő, állandó izgalmi állapotban lévő organikus lény a Nádas-regény korpusza.” (119; kiemelés az eredetiben.) Hogy Radnóti milyen éles szemű, figyelmes és alapos olvasó, jól mutatja az a „kapcsolódási háló”, melyet a *Párhuzamos történetek* néhány „gomolygó” történetegységének összefüggéséről felvázol – zárójeltek között, mintegy mellékesen (137). S hogy milyen jelentős értekező próza a Radnótié, arra jó példa elemzésének az a része, melyben a titok fogalmának mibenlétét taglalja, rámutatva, hogy a Nádas-könyvben nincsenek titkok, helyettük rejtélyek vannak (114–116). Számos pontját kiemelhetnénk még *Az Egy és a Sok* című kritikának, itt hadd utaljak csupán a „realisztikus irrealitás” és a „vizionárius irrealitás” elemzésére (141).

A *Párhuzamos történetek*ről szóló írás után kapott helyet Bagi Zsolt Nádas-könyvének (*A körülrás*) méltatása. Az

Emlékiratok könyvét elemző opust Radnóti igen nagyra tartja, s mint a művészetfilozófiához való visszatérést, pontosabban mint az irodalomtudomány filozofikus olvasatát üdvözlő, fontos átfogó megállapításokat téve a (művészet)filozófia, az irodalomelmélet/irodalomtudomány és a retorika egymáshoz való viszonyáról. (Radnóti narratívájában a filozofikus szemlélet helyébe az elmúlt fél évszázadban a mintegy a retorika szerepét betöltő irodalomelmélet lépett, mely aztán irodalomtudományként konszolidálódott – mindezt pedig az tette lehetővé, hogy a nyelv nem sajátosan az irodalom médiuma,¹ s így működésmódjának vizsgálata függetlenül az irodalmiságtól is releváns tudományos feladat – 148–149.) Túl Bagi munkájának értelmezésén fontos mozzanata ennek a kritikának az a rész, ahol Radnóti Bagi elméletének érvényességi körét vizsgálva (vagyis azt, hogy „működik-e” az *Emlékiratok* könyvén kívül is) azon töpreng, nem olyannyira idioszinkretikusak-e a modern műalkotások, hogy az igazán jelentős művekhez „önálló, s másra nem kiterjeszhető teória” rendelhető hozzá (154–155). Az eddigiekből világos, Radnóti ezt a gondolatot nem (rejtett) elméletellenességből veti föl, hanem mint – elméleti megfontolások fényében is – komolyan elgondolható lehetőséget. Azt hiszem, nem áll távol a szerző eszményétől az ilyenként elgondolt mű, illetve műkritika és teória. Ez az egyik momentum, amely miatt Radnóti Sándor, noha rendkívül alapos ismeretekkel bír az irodalomelmélet (s persze az irodalomtörténet) terén, nem irodalomtudós vagy irodalomtörténész, hanem művészetfilozófus és kritikus. A Bagi-könyv kapcsán felvetett gondolatával összhangban van az, ahogy a „világnézet” fogalmát meghatározza (és a művek idioszinkretikus világnézetét vizsgálja). Ide tartozik az is, hogy kritikusként elsősorban jelentős művekről nyilvánít véleményt.

Visszatérve a világnézet kérdéséhez: Spiró György *Fogságáról* írott kritikájában (*Erudíció és világnézet*) a radikális szkepszis világnézetének és a történelmi regény formájának viszonyát látja a mű talán legfontosabb művészi kérdésének. Ebben az írásban az sem elhanyagolható tényező, hogy Radnóti milyen jól mesél, milyen élvezetesen idézi föl a mű cselekményét. Itt is felmerül, ami a Závada Pál *A fényképész utókor*a című művéről írott jelentős bírálatban: „lektűr” és „regény” kérdése. Tudvalevő, hogy Radnóti nagy olvasó, akinek érdeklődése nemcsak a magas irodalomként számon tartott szövegekre terjed ki (írásaiból is tudható például, hogy passzionátus krimi-rajongó), s így komolyan mérlegelni tudja a lektűrrel érintkező szövegek kapcsán felmerülő műfaji kérdéseket. Závada-kritikája súlyát azonban az adja, hogy *A fényképész utókor*a olyan regény, melynek szerzője – miként Radnóti írja – hatni kíván olvasói társadalmi öntudatára. Radnóti itt olyan fogalmakra hivatkozik, melyeket (hasonlóan a „világnézet” szóhoz) mondhatni egyáltalán nem használ a mai kritikai nyelv: „irodalmi tényről” és „társadalmi tényről” beszél,

¹ Radnóti nyelvi autonómiájára vall, hogy az utóbbi évek magyar irodalomtudományában – és részben irodalmi közbeszédében – olyannyira elterjedt médium szó, ha jól látom, egyszer sem fordul elő a könyvében.

s ezt nagyon meggyőzően teszi (203). Závada könyve olyan társadalmi-morális kérdéseket vet föl, melyek nem közömbösek Radnóti számára. Roppant fontosak elemzésének a zsidókérdésről szóló részei, és fontos az a megkülönböztetés, melyet a regény története és a regény tétje között tesz (211).

Radnóti Sándor kritikusai habitusának meghatározó jegye, hogy, mint már utaltam rá, mindig egész személyiségével van jelen íásaiban, s mivel fontosak számára a morális kérdések (persze nem moralizál, hanem moralista; ragaszkodik bizonyos meggyőződéséhez és ahhoz, hogy tisztességes és méltányos legyen), ráadásul politikai alkat, ezért szövegeiben megjelennek a közéletet érintő kérdések is. (Hogy ezeknek helye van műkritikáiban, következik abból is, hogy – mint fentebb láttuk – fontosnak tartja annak rekonstruálását, miként szemléli és alkotja meg egy mű a világot.) Egészen személyesen és konkrétan tárgyal politikai-ideológiai (s általában bizonyos gondolkodásmódokat és magatartásformákat érintő) kérdéseket Karátson Gábor *Ötvenhatos regényéről* szóló bírálatában, mely az elmúlt bő évtized (s ezzel persze a megelőző évtizedek) magyar szellemi és közéletéről szóló esettanulmányak is beillenék. Jellemző Radnótira, ahogy Karátson ügye, a Duna védelme kapcsán így vázolja fel a maga álláspontját: „De ami a mostani gátat illeti, az ne legyen. Méghozzá azért, mert ha az ember nem tud eligazodni az érvek között, helyes, ha tradícióját követi, az én tradícióm pedig a demokratikus ellenzéké, melynek fontos, ha nem is egy ügye volt ez.” (253) Írása végén a kritikus azt is felfedi, hogy – Verdun Lajos néven – ő maga is szerepel Karátson Gábor kulcsregényében. „Szép, régi, ahogy mondani szokták, morálisan jó idők voltak azok. Utáltuk a rendszert, szerettük és becsültük egymást – az árvalányhajás mezőnél pedig, ahol fel s alá rohangásztunk, azóta sem láttam sok szebbet. De azért nem forgatnám vissza az idő kerekét.” (257) A szerző több szinten képes beszélni a politikumról. *Tamás Gáspár Miklós búcsúja a liberalizmustól* című írása elmélyült elemzés Tamás Eötvös-tanulmányáról, s mint ilyen, maga is politikafilozófiai dolgozat, amely ugyanakkor nem hallgat arról a kontextusról, melyben megszületik: így TGM Bécs és Budapest viszonyát taglaló gondolatmenete kapcsán a 2008-as budapesti és bécsi megfigyeltvárról (73).

Radnótinak nagyon fontos ügye 1956. Az ’56 emlékét megőrző-megalkotó, a forradalom különböző aspektusait értelmező művek alkotják a kötet harmadik blokkjának tárgyát. A legfontosabb ezek közül a Papp András és Térey János *Kazamaták* című színművéről szóló írás. Ebben látszik a leginkább, hogy Radnóti számára, mint korábbi nagy tanulmánykötetének bevezetésében megfogalmazta, a jó recenzió mint „a kultúráról való nyilvános beszélgetés” része fontos szerepet tölt be „a normatív közélet” alakításában. (*A piknik. Írások a kritikáról*. Magvető, 2000, 27.) A Papp–Térey-dramáról nemcsak remek irodalmi elemzést nyújt, hanem elhelyezi a művet a magyar politikai-történelmi-kulturális emlékezet összefüggésrendszerében (közben azt is kifejti, milyen összetevők alakították az ő ’56-hoz való viszonyát). Megvilágító erejük a nemzeti dráma lényegéről és lehetőségei-

ről (valamint lehetetlenségéről) szóló fejtegetései (270–271), és igen tanulságosak a széles irodalomtörténeti perspektíván alapuló megállapításai dráma és tömeg viszonyáról (278–281). Papp és Térey drámáját mint magasrendű műalkotást méltatja, de a forradalom (egyres) hagyományai iránti elköteleződését mutatja az is, ahogy Angyal István vallomásairól ír, rámutatva, hogy azok silány irodalmi mintákat követnek, de a hősiességet nem lehet elvitatni szerzőjüktől (302). Jellemző, hogy Hollós Ervin *Kik voltak, mit akartak?* című, ’56-ot hazug módon értelmező propagandakönyvét a „gyalázatos” jelzővel illeti (283).

S itt szót kell ejteni Radnóti Sándor értekezői stílusáról is. A szerző életműve nagyon komoly nyelvi teljesítmény. Radnóti mára olyan sajátos stílust alakított ki, amelyet igazán kevesen mondhatnak a magukénak a magyar kritikus mezőnyben. A kortárs publicisztikai irodalomból Tamás Gáspár Miklóst említhetnénk, aki hasonlóképpen szuverén nyelvi világot teremtett meg. (Apróság, de sokatmondó apróság, hogy a róla szóló hosszú írásában Radnóti egyszer sem nevezi őt a közkeletű rövidítéssel TGM-nek: vagy kiírja a teljes nevét, vagy a családnévén emlegeti. A „Vajda-naplóban” többször is „Misu” néven emlegeti Vajda Mihályt, még aposztrophéval is élve [„Köszönöm, Misukám...” – 101], de a naplót követő recenzióban mindig megmarad a „hivatalos” változatoknál.)

Észjárásának megfelelően stílusa komoly és pontos. Nem osztja azt a meglehetősen elterjedt vélekedést, miszerint a műbírálónak nem jelzőkkel, hanem értelmezéssel kell jellemeznie kritikája tárgyát (mintha ez vagy-vagy kérdés volna; mögötte gyakran az értékítélettel való ódzkodás áll). Tehát gazdagon él jelzőkkel (ugyanakkor persze remek elemző). *A körülírásról* szóló kritika első mondatában például így jellemzi Bagi elméletét: „ragyogó, komolyan átgondolt, rendkívül érdekes” (147). Ugyanitt találkozunk ezzel a nem gyakran használt latin terminussal: „circulus fructuosus”. Ragaszkodva egy ma már elfeledtnek tűnő műveltségeményhez, gyakran él latinizmusokkal (olyan ritkán használt kifejezésekkel is, mint „skurrilitás” [195]). Radnóti szótára gazdag, olyan szavak is megtalálhatóak benne, mint a Vajda dekonstruktív gondolkodásmódjára használt „rontom-bontom” (101). Néha tényleg nagyon szép szövegrészeket eredményez egy-egy szófordulata. A cigányok könyve (a *Virágzabálók*ban) kapcsán ezt írja: „A kritikust az a sejtelem keríti hatalmába, hogy ez mintha ikermű lenne, amely nem született meg, hanem beépült, beleszővődött a testvérbe.” (241) Az „ikermű” képe nagyszerűen világítja meg Darvasi regényének egy szerkezeti problémáját. De megemlíthetném azt is, hogy Krasznahorkai László kötete kapcsán nem (művészi) problémákról, hanem „veszedelmekről” beszél (175).

Javaslat befogadásra című tanulmányában állapította meg elismerőleg Radnóti Sándor, hogy a kiváló kritikátörténész, Dávidházi Péter milyen takarékosan bánik gyakorlati kritikáiban tudományos eredményei „hasznosításával”. (*A piknik*, 38) Nos, *Az Egy és a Sok* megjelenésével egy időben lát napvilágot Radnóti nagy Winckelmann-monográfiája. A szerző a két köny-

vön párhuzamosan dolgozott, a bírálatokat és méltatásokat tartalmazó gyűjteményben azonban nem fordul elő Winckelmann neve. Ez is hozzátartozik Radnóti Sándor éthoszához.

Kisantal Tamás

Mi az, hogy kritika?

(*Radnóti Sándor: Az Egy és a Sok.*

Bírálatok és méltatások. Jelenkor, 2010)

Ritkán olvas el az ember egy szerzőtől egymás után több kritikakötetet. Persze, ha recenziót kell a legújabbról írnia, akkor óhatatlanul rákényszerül erre. Érdekes élmény ömlesztve olvasni e könyveket, hiszen a különböző kötetek egymást is értelmezik, észrevehetővé válik egyfajta irodalomtörténeti és kanonizációs mozgás, másrészt pedig a kritikák írójáról is egyre többet tudunk meg: ízléséről, irodalomszemléletéről, arról, hogy miket tartott hajdan fontos szövegeknek, s miket tart most azoknak, változott-e szemléletmódja, s ha igen, mennyiben – és így tovább. Különösen jól működik és külön figyelemreméltó élmény ez Radnóti Sándor esetében, aki művészetbölcseleti tevékenysége mellett, azt kiegészítve és alkalmazva gyakorló műbírálóként és a Holmi folyóirat egyik szerkesztőjeként jó ideje igencsak aktívan és tudatosan műveli a kritikát. A szerző első gyűjteményes kritikakötete már több mint két évtizede látott napvilágot (*Mi az, hogy beszélgetés*, 1988), mostani, *Az Egy és a Sok* című könyve pedig már az ötödik ilyen jellegű könyv. Érdekes megfigyelni, mennyire más tételt bírt akkor, a rendszerváltás előestéjén egy olyan kötet, ami tizenöt év magyar irodalmi recenzióiból, tanulmányából állt össze, majd három évvel később egy újabb könyv (*Recrudescunt vulnera*), mely többek közt a hajdan csak szamizdatban vagy külföldön publikált szövegeket is tartalmazhatta, és milyen jelentősége van most egy gyűjteménynek, mely egy-két (valószínűleg tematikus okból a kötetbe került) kivételtől eltekintve jórészt az utóbbi három-négy év terméséből válogat. E tét, úgy érzem, más jellegű talán, de alig kisebb. Míg akkortájt a kritikai nyelv, módszertan és egy markáns kritikus attitűd kibontakoztatása és bemutatása mellett bizonyos irodalmi áramlatok és szerzők értelmezése és kanonizálása (vagy éppen jelentősnek tartott, „futtatott” alkotók komoly kritikája, afféle „új kánon” jegyében) volt a cél, egy ideje inkább a hazai irodalmi élet frissebb fejleményeinek értékelése, az irodalom (és a művészet) szerepének felmérése, művészet és közélet összekapcsolódásainak értelmezése zajlik. Paul de Man híres frázisát parafrázálva: Radnóti akkor is, most is egyszerre foglalkozott az irodalom bel- és külpolitikájával, csak közben mindkettő megváltozott. Míg akkortájt az irodalom belpolitikai csatározásai (de Man kifejez-

sét kissé kitágítva használok, hiszen nála már a „csatározások” is inkább külügyek) éppenséggel az „új irodalom”, a „prózafordu-lat” nemzedékének kanonizálásával, s az irodalomkritika ideológiái alóli „felszabadításával” jártak együtt, manapság az irodalomkritikának éppen a sokféle lehetséges beszédmód, valamint az irodalom iránti lanyhuló érdeklődés közepette kell valamiféle orientációs funkcióval bírnia. Mindez azzal is jár, hogy az irodalom „külpolitikája” (azaz a mű poétikai, retorikai sajátságain, „irodalmisságán” kívüli tényezők és funkciók) újra egyre központi-bbá válik, s a kritika saját szerepét is állandóan pozícionálni kényszerül. Nem véletlen, hogy a ’90-es évektől fogva a kritika és a kritikusok időről-időre (már-már ciklikusan, jó tízévenként – legutóbb három éve, a webkettes rendszer új lehetőségeinek és kihívásainak apropóján) szükségét érzik, hogy diszkussziók, viták formájában tisztázzák a kritika funkcióját és lehetőségeit.

Radnóti könyveit olvasva az látszik, hogy bár az idők és a tétek változtak ugyan, és a szerző e változásokat észlelte is, és tevékenységében reagált rájuk, a kritikus attitűd és arcél mégis alapvetően hasonló maradt. Ha röviden kellene összefoglalnom, hogy mik a legfőbb jellemzői Radnóti Sándor kritikus beállítódásmódjának és gyűjteményes kritikaköteteinek, akkor két olyan sajátság köré lehetne csoportosítani a szerző műbírálói stílusát, melyek elvileg – és a hazai kritikai életben nem ritkán – egymást kizáró tényezők, ám Radnótinál mégis igen jól összeférnek. Az első a szövegek személyessége, ami jelen esetben nem valamiféle szubjektívizmust vagy impresszionizmust jelent, hanem inkább a kritikát író személyiség határozott jelenlétének és az ezzel járó erőteljes értékhangsúlyoknak a kiemelését. Mindez Radnótinál korábbi és e legújabb kötetében is megfigyelhető, ahogy rendszeres folyóirat-kritikáiban is nyomon követhető: jellemzője, hogy egyszerre leíró és értékelő akar lenni – s ez az értékelés olykor pro vagy kontra is igen határozott (a szerző bírálatainak olvasói jól emlékezhetnek egy-egy igen kemény, nagy hatású, olykor akár nimbuszrombolónak vagy provokatívnak szánt kritikájára). Paradoxnak hangozhat, de ezzel együtt teljességgel igaz és látványos az is, amit maga a szerző a *Piknik* című korábbi könyve (harmadik kritikagyűjteménye 2000-ből) bevezetőjében állít, ahol is önmagát „akadémikus kritikusként” aposztrofálja. Ez, ha jól értem, a szerző imponáló tudása és elméleti felkészültsége mellett abban nyilvánul meg, hogy Radnóti nem „csak” műveli a kritikát, hanem újra és újra reflektál saját tevékenységére, elméleti, módszertani kontextusba helyezi azt, keresi a kritika helyét, s a kritikus szerepét a mai tudományos és közéletben (mindez a *Piknik*ben a leglátványosabb, mely tematikusan is a kritikáról szól, de kisebb-nagyobb mértékben gyakorlatilag minden köteténél megfigyelhető). Vagyis a személyesség nála mindig nagyon szigorú szakmaisággal társul, s ha végigolvassuk kritika-gyűjteményeit, nem csupán a honi művészet és irodalom néhány, általa (pozitív vagy negatív előjellel) fontosnak vélt jelenségéről kaphatunk képet, hanem magáról a kritikáról is. A saját tevékenységre való reflexió általában valamilyen „előjáró beszéd” vagy fülszóveg formájában is megjelenik a könyvekben,

újra és újra hangsúlyozva a kötetek tudatos szerkesztését, s azt, hogy az adott könyv nem „csak” a bírált művekről, hanem a kritikus tevékenység mikéntjéről is szól.

Ebben az új könyvben nincs előszó, s a kötet tartalmáról egy pár soros ajánló,¹ valamint egy alcím tájékoztat, melynek két szava két kritikai hangnemet vagy (al)műfajt jelöl: *Bírálatok, méltatások*. A könyv, mely összesen harminckét szövegből áll, négy részre oszlik, s tulajdonképpen mind a négy szakasz a bírálat és a méltatás műfajainak valamelyik formáját testesíti meg, s talán az sem a kötetkoncepció túlértelmezése, ha a cím alapján (mely egyébként a kötet egyik, Nádas *Párhuzamos történetek* című művéről szóló kritikájának a címe is) az Egy és a Sok fogalmainak és problematikájának különféle változataiként interpretáljuk az egyes tematikai egységeket.

A kötetet indító két szöveg első pillantásra kilóg a könyvből, hiszen nem éppen „friss” művek kritikáját tartalmazza, hanem két klasszikus műalkotás újraolvasását: az első Petőfi *János vitéz*-nek elemzésére vállalkozik, a második pedig W. H. Auden egyik versét vizsgálja, pontosabban a vers analízisén keresztül bizonyos esztétikai és morálfilozófiai kérdéseket, elsősorban a szenvedés különböző történelmi időszakokban betöltött funkcióját járja körül. A két szöveg akár annak a problematikának is folytatása, továbbvitele és „esettanulmánya” lehet, melyet Radnóti a *Piknik*ben (a *Válasz a kérdésre: mi a klasszikus?* című szövegben) a klasszikus fogalma kapcsán fejtegetett: a klasszikus művek időbeliségének, reprezentativitásának és aktualitásának újragondolása. Ugyanakkor mindkét írás a laudáció sajátos formáját képviseli, hiszen eredetileg egy-egy születésnapra köszöntő kötetben, Margócsy István illetve Lakatos András tiszteletére összeállított tanulmánygyűjteményekben kaptak helyet. Radnóti e két elemzése sajátos párbeszédet képez a „laudált” személy munkásságával, személyiségével (milyen tanulságos lehetne egyszer megvizsgálni a „születésnapra születésnapra” szövegeinek tematikáját és retorikáját – akár egy megajándékozott esetében, akár egy ajándékozó tudós összes ilyen jellegű szövegét vizsgálva). Az ajándékozó és az ajándékozott közötti párbeszédet különösen jól mutatja a Petőfi-tanulmány, ahol a szerző némiképp Margócsy hajdani „kísérletének” (Petőfi-monográfiája ezt az alcímet viseli) nyomdokain járva egy olyan klasszikus művet értelmez újra, ami azon kevés hosszabb lélegzetű lírai szövegek egyike, melyet *tényleg mindenki* olvasott – éppen ezért gyakorlatilag senkit sem érdekel már (valami halvány emlékünknél van általános iskolából Kukorica Jancsirról és Iluskáról, de vajon hányan olvasták-olvastuk el azóta a művet?). Radnóti olvasata nem aktualizáló, de aktuális: az elbeszélő költemény különböző jeleneteinek eltérő műfaji összetevőit és a köztük lévő regiszterváltásokat elemezve a *János vitéz* „eklektikusságára” helyezi a hangsúlyt, s rövid „vázlatában” (ez a

¹ Itt jómagam is némi személyes megjegyzésre kényszerülök. Most, amikor e sorokat írom, Radnóti új könyve még nem volt a kezemben. Mivel még nem jelent meg, csupán pdf fájl formájában van nálam, így sajnos nem tudom, lesz-e a könyvnek fülszóvege. Csúpan a Jelenkor Kiadó honlapján lévő rövid ismertetőre hagyatkozom: www.jelenkor.com/index.php?old=Radns110&ny=Mag&dnr=&tit=Radnoti_Sandor_Az_Egy_es_a_Sok (letöltve: 2010.05.05.)